

МОНГОЛ УЛСЫН АНХДУГААР ҮНДСЭН ХУУЛЬ (1924):

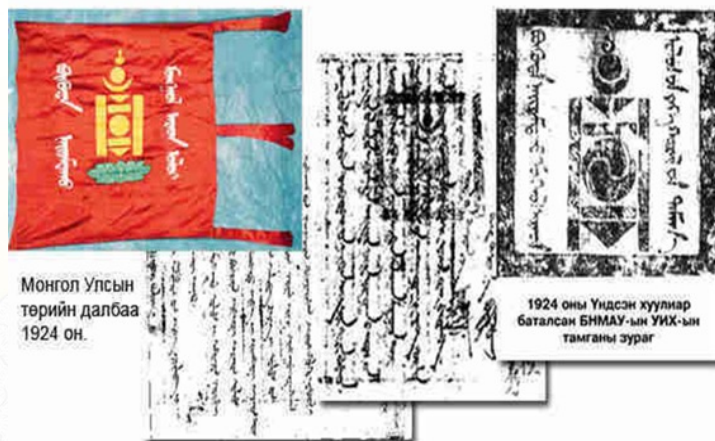
АЧ ХОЛБОГДОЛ, СУРГАМЖ, ЗАЛГАМЖ ЧАНАР

Цэдэндамбын Батбаяр, ШУА-ийн Түүх, Угсаатны зүйн
хүрээлэнгийн

эрдэм шинжилгээний тэргүүлэх ажилтан, академич, Түүхийн
ШУ-ны доктор (Sc.D),

Данзангийн Лүндээжанцан, Шихихутуг Их Сургуулийн
Эрдмийн Зөвлөлийн дарга, профессор , Хууль зүйн ШУ-ны
доктор, (Sc.D)

- 1924 оны 6 дугаар сарын 3-нд хуралдсан Монгол Ардын Намын Төв Хорооны Тэргүүлэгчдийн хурал улс оронд Бүгд Найрамдах засаг тогтоох тухай шийдвэр гаргасныг Төв Хорооны бүгд хурлаар хэлэлцэн баталж, “харьяат Бүгд Найрамдах ардын засгийг явуулж, ... улсын бүх дээд эрхийг Улсын Их Хурал, мөн хурлаар сонгогдсон Засгийн газар хадгална” гэж тогтоожээ. Энэ дагуу БНМАУ-ын Анхдугаар хурал хуралдаж, 1924 оны 11 дүгээр сарын 26-нд Ардын бүрэн эрхт Бүгд Найрамдах Улсыг тунхаглан, анхдугаар Үндсэн хуулиа баталсан билээ.
- Уг Үндсэн хуулийн 1 дүгээр зүйлд: “Бүх Монгол Улсыг үүнээс хойш Бүгд Найрамдах Бүрэн Эрхт Ард Улс гэж, улсын дээд эрхийг жинхэнэ ардад эдлүүлэн, улсын аливаа хэргийг Улсын Их Хурал, тус хурлаар сонгогдсон Засгийн газраас гүйцэтгэн шийтгүүлэх явдлыг нийтээр сүсэглэн дагавал зохино” хэмээн заажээ.

Улсын анхдугаар их хурал 1924 оны 11 дүгээр сарын 8-нд нээгдэж, Их хурлын нэн чухал үүрэг нь анхдугаар Үндсэн хуулийг хэлэлцэн батлах явдал байлаа. Үндсэн хуулийн төслийг 1924 оны 11 дүгээр сарын 25-26-ны өдрүүдэд хэлэлцжээ. Үндсэн хууль боловсруулах комиссын дарга Б.Цэрэндоржоос товч илтгэлийг хийж, Үндсэн хуулийг зүйл ангиар нь уншиж, тайлбарлан таниулжээ.

Үндсэн хуулийн хэлэлцүүлэг 1924 оны 11 дүгээр сарын 25-26-ны өдөр хоёр өдөр дамжин явагдаж, нийт төлөөлөгчид ялангуяа Лувсанчой, Гэндэн, Гонжоон, Гиваа-Балжир, Жадамба, Дамбадорж, Э.Ринчино нарын 30 орчим хүн маш идэвхтэй оролцож, их хурал, бага хурлын эрх мэдлийн асуудал, сайд нарыг томилох огцруулах тухай, улсын их хурлын төлөөлөгчдийг газар газраас адил тоотой сонгох эсэх, сонгох сонгогдох эрхийн тухай зэрэг олон зүйлийг асууж, улсын их хурлын төлөөлөгчдийн тоог тогтоох, бага хурлын тэргүүлэгчдийн тоог нэмэх, яамдын сайдыг их хурлаас сонгодог болох зэрэг олон санал гаргаж байжээ.

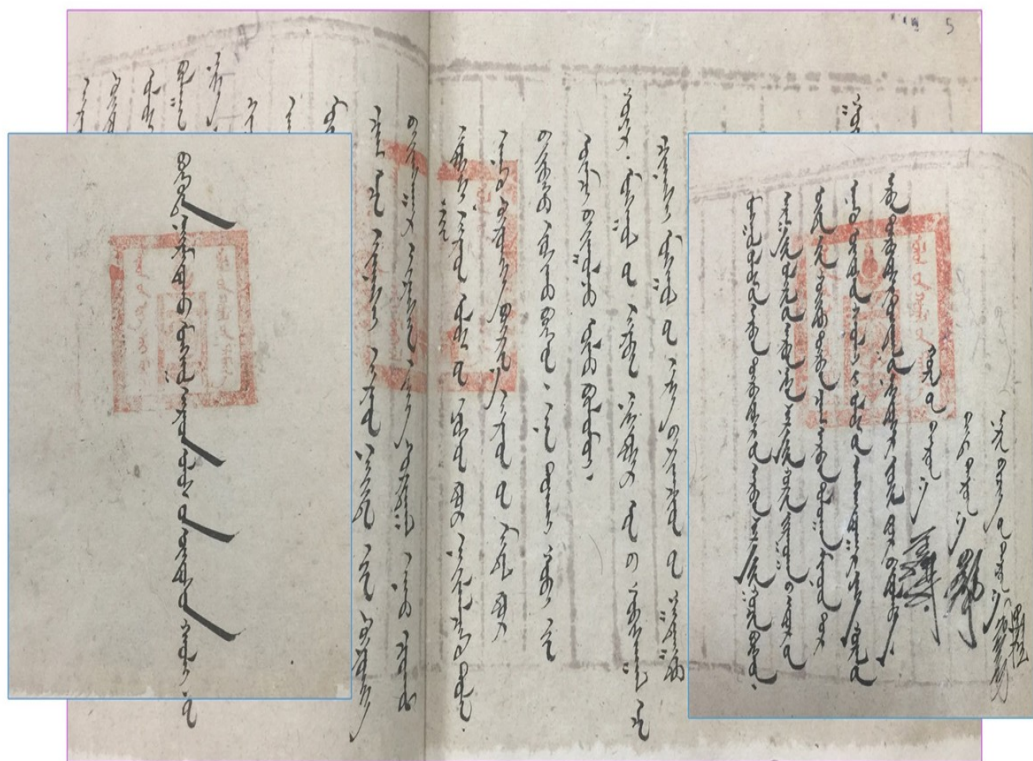

Монгол улсын ерөнхий сайд
БАЛИНГИЙН ЦЭРЭНДОРЖ
Монгол улсын анхдугаар үндсэн хууль зохиогч
Комиссын дарга байв. 1923-1928 он

Анхдугаар үндсэн хуулийг баталсны
огноо засч сайжруулсан эх

Анхдугаар үндсэн хууль нь Оршил, “Монголын жинхэнэ ардын эрх чөлөөг илтгэн тунхаглах нь”, “Улсын дээд эрхийг барих газрын тухай”, “Нутгийн захиргааны тухай”, “Сонгох, сонгогдох эрхийн тухай”, “Улсын орлого, зарлагын эрхийн тухай” ба “Улсын тамга ба сүлд тэмдэг, туг далбаа гурвын тухай” хэмээх 6 бүлэг, 50 зүйлээс бүрдэж байв. Үндсэн хуулиар Монгол улсыг бүрэн эрхт Бүгд Найрамдах Улс болгон тунхаглав. Уг хуулийн 1 дүгээр зүйлд “Бүх Монгол улсыг үүнээс хойш Бүгд найрамдах бүрэн эрхт ард улс гэж улсын дээд эрхийг жинхэнэ ардад эзлүүлэн, улсын аливаа хэргийг улсын их хурал ба мөн хурлаар сонгогдсон засгийн газраас гүйцэтгэн шийтгүүлэх явдлыг нийтээр сүсэглэн дагаваас зохино” гэж засгийн дээд эрх улсын хурлаар дамжин, ард олны гарт байх, тэрхүү хурал нь ардын төрийн улс төрийн үндэс болох тухай заасан байна. Мөн 2 дугаар зүйлд: “Бүгд Найрамдах Монгол ард улсын зорилт бол хуучны эзэрхэг харгисын ёс суртлын үлдэгдлийг үндсээр устгаж, улс төрийн захиргааны явдлыг жинхэнэ ардын ёсонд нийлүүлж шинэ ёсны Бүгд Найрамдах улсын үндэс тулгуурыг бататган бэхжүүлнэ” хэмээн заасан нь ардын төрийн үндсэн зорилт үүргийг тодорхойлж, ардын төрийн түших тулгуур нь “жинхэнэ ард”, ардын төр нь шинэ ёсны Бүгд найрамдах улсыг байгуулна гэж заажээ.

Хуудас бүр дээр нь “Ардын эрхт Монгол Улсын Хурлын тамга” гэсэн дөрвөлжин тамга дарсан Монгол Улсын анхдугаар Үндсэн хуулийн 18 хуудас эх бичиг, тус Үндсэн хуулийн зүйл заалтыг тайлбарласан 72 хуудас тайлбар сэлтийн хамт эдүгээ Архивын ерөнхий газрын сан хөмрөгт хадгалагдаж байна.

Монгол Улсын анхдугаар Үндсэн
хуулиар батлан тогтоосон
Б.Н.М.А.Улсын СҮЛД, ДАЛБАА

Дочин ес дугаар зүйл: УЛСЫН ТУГ, ДАЛБААГ УЛААН ӨНГӨТЭЙ
БӨГӨӨД ДУНД НЬ УЛСЫН СҮЛД ТЭМДГИЙГ ОРУУЛАН
ҮЙЛДҮЙЛЖ, ГҮЙЦЭТГЭВЭЛ ЗОХИНО.

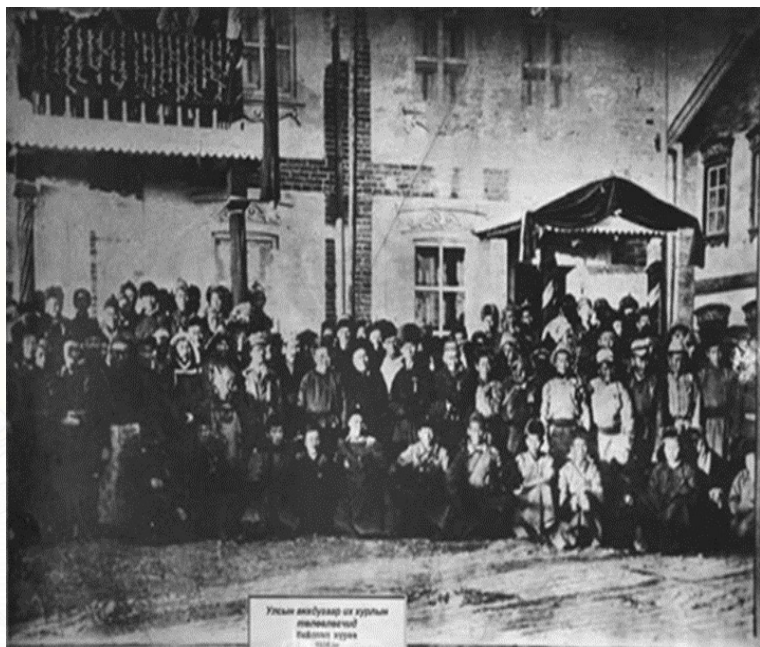
ХУРАЛЫН ДАРГА
ДЭД ДАРГА
НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Монгол улсын 14 дүгээр он 10 дугаар сарын 30 бөгөөд аргын улирын
11 дүгээр сарын 26-ны өдрийн үдийн хойд, 4 цаг 17 минутад энэхүү
Үндсэн хуулийг Улсын анхдугаар их хурал 14 дүгээр тогтоолын
1 дүгээр зүйлд баталв.

1924 он

Түүнчлэн Үндсэн хуулийн 1-р бүлгийн 3,4 дүгээр зүйлүүдэд ардын эрхт төрийн эдийн засгийн үндсийг бататгасан заалтууд оржээ. Монгол улсад газар, уурхай, ой мод, ус тэдгээрийн баялагууд “бүрнээ ардын мэдэлд байвал зохино” гэж заахын хамт “энэ тухай хувийн өмч байгуулж үл болно” гэсэн нь байгалийн баялагийг ард нийтийн буюу төрийн өмч хэмээн үзсэн хэрэг байв. Түүнчлэн улсын аж ахуй, эдийн засгийн бодлогыг улсаас (Засгийн газраас-Ц.Б.) эрхлэн удирдах ба “гадаадтай харилцах худалдааг улсын онц эрх болгон авах” чухал заалтыг батлажээ. Түүнчлэн 2 дугаар бүлэгт аж үйлдвэрийн бодлогыг зохиох, концесс ба монополь гэдэг онц эрхийг олгох, өөрчлөх, устгах, улсын орлого зарлагыг батлах, гувчуур татварыг тогтоох, мөнгөн тэмдэгт зоос үйлдүүлэх, аливаа хэмжүүр, жигнүүрийг тогтоох зэрэг санхүү, эдийн засгийн онц эрхүүдийг Улсын их хурал, Бага хурал, Засгийн газарт эрхлүүлэхээр заасан байна.

Үндсэн хуулийн гол агуулга нь Монгол улсын төрийн байгууллын тогтолцоог хуульчлан тодорхойлж, төрийн эрх мэдлийг хуваарилсан байна. Үндсэн хуулийн 2 дугаар бүлгийн 4 дүгээр зүйлд: “Бүгд Найрамдах Монгол Ард улсын дээд эрхийг улсын их хуралд хадгалах бөгөөд мөн хурлын чөлөө цагт улсын бага хуралд хадгалуулах ба бас мөн хурлын чөлөө цагт бага хурлын тэргүүлэгчид ба Засгийн газрын дунд хадгалуулбал зохино” хэмээн заасан байна.

Улсын их хурал нь 30 гишүүнээс бүрдсэн Улсын бага хурал, 5 гишүүнээс бүрдсэн түүний тэргүүлэгчдийг байгуулах, Бага хурал нь хууль дүрэм, тогтоол тушаал гаргах, засгийн газар ба олон яам газруудыг хянан байцаах, улсын бүх орлого зарлагын төсөвлөсөн дансыг батлах зэрэг үүргийг хэрэгжүүлэх болсон байна. Өөрөөр хэлбэл, Улсын их хурал, байнгын ажиллагаатай бага хурал, түүний тэргүүлэгчид гэсэн гурван институтээс бүрдсэн хууль тогтоох, хуульд хяналт тавих тогтолцоог бүрдүүлж өгчээ. Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах, батлах явдлыг зөвхөн улсын их хурлын эрх мэдэлд хамааруулжээ.

Засгийн газрын эрх үүргийг: “Засгийн газар бол тус улсын ерөнхийлөн захирах газар мөн бөгөөд гишүүд нь Ерөнхий сайд, жинхэнэ орлогч сайд, бүх цэргийн ба эдийн засгийн зөвлөлийн тэргүүлэгчид, бүх цэргийн жанжин, улсын хянан байцаагч, дотоод, гадаад, цэрэг, санхүү, аж үйлдвэр, шүүх, ардыг гэгээрүүлэх яамны сайдууд болно” гэж заажээ. Мөн “Засгийн газар нь тус газрын эрхлэн шийтгэх зүйлүүдийн дүрэмд дурдсан аливаа хэргийг гүйцэтгэн явуулбаас зохино” гэжээ. Ингэснээр Засгийн газар нь улсын их хурлаас сонгогдсон Бага хурлаар байгуулагдаж, бага хурал ба их хурлын өмнө давхар хариуцлага хүлээж, ажлаа тайлагнах болжээ.

Хүний эрх, эрх чөлөө буюу иргэдийн үндсэн эрх, эрх чөлөө үүргийг заан бэхжүүлсэн хэм хэмжээнүүд Үндсэн хуулийн эрх зүйн гол институт байдаг. Тэгвэл Анхдугаар Үндсэн хуульд заан бэхжүүлсэн иргэдийн эрх, эрх чөлөөний талаарх заалтууд тухайн цаг үедээ үнэхээр шинэ содон зүйл байв. Энэ талаар академич Ж.Болдбаатар абугай бичихдээ “Тус улсын Анхдугаар Үндсэн хуулиар анх удаа Монгол хүний эрх, эрх чөлөөг тунхагласан нь хүний наад захын эрхийг үл мэдрэн, хамжлагат ёсны бурангуй байдалд байсан монголчуудын хувьд цоо шинэ зүйл, хувь хүний халдашгүй дархан байдлыг тодорхой хэмжээгээр эдэлсэн түүхэн том үйл явдал байлаа. Монгол хүн сонгох, сонгогдох, үг хэлэх, хурал цуглаан хийх, хэвлэн нийтлэх эрхээ эдэлж, улс амьдрал руу тэмүүлж байлаа. Ялангуяа эмэгтэйчүүдэд эрэгтэйчүүдийн нэгэн адил тэгш эрх олгосноор Монгол Улс өрнө, дорнын өндөр хөгжилтэй орнуудаас өмнө эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийг хуульчлан тунхагласан нь Монголын төдийгүй, олон улсын эрх зүйд гарсан шинэ үзэгдэл байв” тэмдэглэжээ.

Үндсэн хуулийн ач холбогдол, сургамжийг хураангуйлан дүгнэж хэлбэл, Монгол улс ХХ зууны эхний 24 жилд хоёр удаагийн хувьсгалаар тусгаар тогтнолоо сэргээн, бэхжүүлэх хамгаалахад чиглэсэн нөр их ажил хийж, хичээн зүтгэсэн ч геополитикийн хайчинд орж нэн төвөгтэй нөхцөл байдлын дунд хүн ам цөөн, буурай хөгжилтэйн эрхээр хүчин мөхөсдөхийн зовлон зүдгүүрийг туулж ирэв.

Энэ амаргүй үед Монголын тухайн үеийн эрх баригчид дотроо санал зөрөлдөөнтэй байсан хэдий ч Зөвлөлт Оросын нөлөөгөөр хөгжлийн чиг баримжааг сонгож Үндсэн хуулийн төслийг маш богино хугацаанд боловсруулж шатлан сонгогдож ирсэн ард түмний төлөөллийн дээд байгууллага Улсын Их Хурлаас батлуулсан нь түүхэн зайлшгүй зүйл байсан гэж үзэж байна.

Тухайн цаг үеийн Монголын нийгмийн сонголт өнөө үеийнхээр бол жам ёсны хөгжлийг сонгож авах боломж туйлын хомс, гадны дарамт шахалтын улмаас үнэндээ өөр сонголт байгаагүйг ойлгох хэрэгтэй.

Монголын үндэсний ардчилсан үзэлтнүүдийн зүтгэлээр нийгмийн жам ёсны гольдролоор улс орныг удирдах, хууль тогтоох үйл ажиллагаа үндсэндээ 1928 оныг хүртэл үргэлжилж чадсан байдгийг энэ зурвас үеүдэд хууль тогтоомжинд хийсэн судалгаа харуулдаг.

Анхдугаар Үндсэн хуулийн 3 дугаар зүйлд бүх хэргийг ард түмнээс удирдан гүйцэтгэх явдлыг хүндэтгэх гэсэн заалт нь засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байх, төрийн эрх мэдлийн уг сурвалж ард иргэд байх зарчмыг анх удаа Үндсэн хуульд суулгаж өгсөн хэрэг бөгөөд энэ нь дараа дараагийн Үндсэн хуульд бэхжигдэж улмаар шинэ Үндсэн хуулийн мөн л 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг болж (Монгол Улсад засгийн бүх эрх ард түмний төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ) оржээ.

Ийнхүү монголын төрт ёсны түүхэнд Монгол улс анх удаа орчин үеийн бичмэл үндсэн хуулийн хэлбэр, бүтэц, агуулгыг хангасан Үндсэн хуультай болсон нь эрх зүйн хөгжилд том дэвшил авчиржээ.

Энэ ч чанараараа өнөөгийн шинэ Үндсэн хуулийн төслийг боловсруулах, хэлэлцэж батлахад хэлбэрийн төдийгүй агуулга, мөн чанарын талаасаа ч арга зүйн үндэс суурь болсонд түүний бас нэг түүхэн ач холбогдол оршино.

Анхдугаар Үндсэн хуулийн зорилго, зорилт, иргэдийн сонгох, сонгогдох эрх зэрэг асуудлаар ангич үзлийн үүднээс хандсан гэх шүүмжлэл дагуулдаг.

Монголчуудын дотор нь нэг талаас жинхэнэ ардад (хүн амын асар олонх) бүх эрхийг эдлүүлж, нөгөө талаас ашгийг эрмэлзэн бусдыг зарж амьдрагчид; жинхэнэ худалдааны ба мөнгө хүүлэгчид; ван, гүн, хутагт хувилгаад, сүм хийдэд үргэлж суух санваартан, лам нарын сонгох, сонгогдох эрхийг хассан төдийгүй цаашдаа энэ нь дараа дараагийн нугалаа, завхрал улс төрийн хэлмэгдүүлэлтэд хүргэсэн сургамжийг үлдээсэн билээ.